

DUŠANOV ZAKONIK

Preveo, predgovor i uvod napisao Nikola Radojčić.
Naučna izdanja Matice Srpske, knj. III, Novi Sad 1950; 69 str.

Značajan kulturno-historijski jubilej, 600-godišnjicu Dušanova zakonika, obilježila je Matica Srpska izdanjem toga Zakonika u prijevodu N. Radojčića, s njegovim predgovorom i uvodom. Nije slučaj, da je upravo ova kulturna institucija, toliko zaslužna za prosvjetu srpskog naroda, preuzela na sebe tu časnu i odgovornu zadaću u nizu zadataka, koji se nameću naučnom svijetu oko proučavanja ovog spomenika. »Srpska nauka ima da zahvali Matici Srpskoj dva izdanja Dušanova Zakonika i jedno izdanje opširnije verzije t. zv. Justinijanova Zakona. Matica je bila prva koja je skupčala proučavanje staroga srpskoga prava sa slovenskima. Ona je to učinila među Srbima pre Kuharskoga, Palackoga i Mačejovskoga, istina, veoma skromno, ali je učinila. Matica je svojim malim sredstvima bar započela izdavanje prevoda godlične istorije slovenskih prava od V. Mačejovskoga. U velikome i plodnome preokretu oko ispitivanja izvora Dušanova Zakonika Matica je, preko Letopisa, učestvovala u najčasnijem poslu — u krčenju puta novim idejama za shvatanje staroga srpskoga prava. Ona... je pokušala, da preko jednoga veoma uspelog popularnoga predavanja otvori znanju o Dušanovu Zakoniku što šire puteve u što prostranije krugove srpskih čitalaca.« Na kraju, Matica Srpska je u svojoj dragocjenoj zbirci rukopisa prikupila četiri rukopisa s djelomičnim Dušanovim zakonodavstvom. Nije slučaj, da je ovaj časni zadatak povjeren N. Radojčiću, jednomu od seniora srpske historiografije, autoru niza historijsko-pravnih studija, pa i studija upravo o Dušanovu zakoniku, zaslužnom kulturnom radniku, koji je svojim čitavim naučnim životom bio vezan za Maticu Srpsku, čija izdanja počevši od 1907. kite njegovi mnogobrojni prilozi. Sigurno je, da niko bolje od njega ne poznaje povijest Matice Srpske, njezino značenje za srpsku prosvjetu i njezine interese, pa je to pisac još jednom sjajno pokazao predgovorom ove knjige, koji nosi natpis »Dušanov Zakonik i Matica Srpska«, a kojega je sadržaj rezimiran u navedenom citatu.

Značajna je, s obzirom na postavljene probleme, i druga uvodna glava, »O prevodu Dušanova Zakonika«, gdje se raspravlja o potrebi i svrsi prijevoda historijskih izvora za srpsku prošlost, o posebnim razlozima za prevođenje upravo Dušanova zakonika, o dosadašnjim njegovim prijevodima na druge jezike, o razlozima, zašto još nema prijevoda na srpski, o jeziku ovog spomenika, koji »stoji sam za sebe u časnom skupu srpskih srednjevekovnih pisanih spomenika« zbog toga, jer je »najbliži današnjem našem govornom jeziku«; o nepostojanju studija za proučavanje jezika ovog spomenika i o »očajnoj zastarelosti« rječnika staroslovenskoga i staro-srpskog jezika, o nepostojanju naučno savjesno izrađenog komentara za Dušanov zakonik (s čim se ne možemo potpuno složiti); o teškoćama i olakšicama u prevođenju Zakonika i o načinu Radojčićeva prevođenja.

Mislim, da ne će biti na odmet, ako progovorimo nekoliko riječi povodom nekih od postavljenih problema, koji su od načelne važnosti za naučni rad ove vrste.

Radojčić je razumije se, potpuno u pravu, kad tvrdi, da se od prijevoda historijskih izvora ne smije očekivati ono, što oni nisu kadri dati; da se postave u

osnovu historijskih naučnih istraživanja i da zamijene izvore. Oni su »dobrodošli, ako se u dobrim prevodima historijskih dela traži dragocen izvor za obaveštenje o narodnoj prošlosti i pogodno vrelo za estetska uživanja«, ali — ne više. Ovo posljednje, po našem mišljenju, nije tačno. Postoji još jedan momenat: svaki prijevod historijskog izvora, a napose historijsko-pravnog izvora, predstavlja njegovu naučnu interpretaciju. Prema tome prijevod takva djela nipošto ne može biti samo rezultat lingvističkoga ili literarnoga rada, nego može da se izrađuje tek kao završni stadij dubokoga i svestranog naučnog proučavanja spomenika; a u takvu obliku ne samo što će moći, nego će i morati da posluži kao polazna točka za nova istraživanja i komentare. To je i sam Radojčić naslućivao u odjeljku, gdje pretpostavlja, da će njegov prijevod moći zadržati poplavu nestručne literature o Zakoniku, samo on tu vezu nije dovoljno istakao, i koliko se meni čini, kod prevođenja nije se u dovoljnoj mjeri njome rukovodio.

Iz ovoga mog shvatanja uloge prijevoda historijsko-pravnih spomenika i njihova značenja za nauku, proistječu moje primjedbe, koje bih htio učiniti povodom Radojčićeva prijevoda Dušanova zakonika. Ja bih mnogo žalio, kad bi se to shvatilo kao »nesporazum i besplodno prepiranje«, od kojega se prevodilac ograđuje na str. 33. Istina je, da može postojati nekoliko načina prevođenja Zakonika, ali mislim, da se to može odnositi samo na stilističku stranu prijevoda, dok naučno opravdan može da bude samo onaj, koji vodi najviše računa o naučnoj koristi ovog rada za dalji studij spomenika. Ne znam, hoće li se moje primjedbe uvažiti ili ne će, ali vjerujem, da će ih svaki stručnjak, pa i autor, koga mnogo poštujem i čije naučne zasluge mnogo cijenim, smatrati za najdobronamjerniji pokušaj priloga proučavanju Dušanova zakonika, a nikako za izljev polemičke zajedljivosti. Ako se možda svako i ne će složiti s Radojčićevom karakteristikom, da Zakonik »spada među one spomenike koji su vremenski večni i prostorno neograničeni«, opet mu niko ne će poreći najjače i najveće značenje u nizu srpskih kulturno-historijskih spomenika, a to opravdava najstrožu i najprecizniju kritiku komentara, sve do stepena traženja »dlake u jajetu«.

R. se za prijevod poslužio Novakovićevim izdanjem spomenika, gdje je za podlogu uzet Prizrenski rukopis s dodacima iz Rakovačkoga i s varijantama iz drugih rukopisa. To je sasvim opravdano, jer je Novakovićev tekst postao osnovnim predloškom za kasnija izdanja i strane prijevode, i jer su njegove brojne oznake pojedinih članova općenito ušle u nauku. Ali, ozbiljnija bi zamjerka bila, što je prevodilac dajući rekonstruirani tekst, izostavio Dušanov uvod u Zakonik, toliko značajan i zanimljiv za razumijevanje njegove koncepcije carske vlasti i zakonodavstva. Iako je taj uvod sačuvan jedino u Rakovačkom rukopisu, a bez obzira na to, je li sačinjavao dio Zakonika ili je bio izdan kao zasebna promulgaciona povelja, taj je uvod organski vezan za Zakonik, pa je potpuno opravdano, da je izdan uz tekst i u Novakovićevu i kasnije u Solovjevljevu izdanju spomenika. Dodajmo, da se ta zamjerka mnogo pojačava s obzirom na namjenu ovog izdanja: da služi ne kritici teksta, već naučnoj znatiželji širokih, slojeva čitalačke publike.

Spomenuli smo teškoće, koje je naveo prevodilac: nedostatak specijalnih studija o jeziku spomenika, zastarjelost rječnika, nepostojanje sistematskoga naučnog komentara, zatim još nerazjašnjeni termini, mjestimice loša tradicija i loša stilizacija. Premda je opravdano da se to konstatira, mislim, da položaj ipak ne obeshrabruje. Ne mogu se složiti s time, da broju priloga o Dušanovu zakoniku ne odgovara

množina pouzdanih rezultata. Od 201 člana DZ sam prevodilac označuje ako nejasne samo 7, kao nerazumljiva samo 2 a to i nije baš tako mnogo. Pojedinih tumačenja i primjedbi uz njih zaista ima velik broj, ali je sve to prije 1933. dovedeno u sistem u djelu Taranovskoga, uz koje se nalazi iscrpan indeks, a najnovija literatura za stručnjaka, koji se prihvaća prevođenja Dušanova zakonika, ne bi smjela da čini problem. Među velike olakšice treba uvrstiti dosadašnje prijevode na druge jezike (pisac dosta govori o starima, ali se premalo zadržava na novijima), a svakako je trebalo više istaknuti značaj Novakovićeve komentara sa prijevodom većine članova na sadašnji srpski jezik. Loša tradicija i rđava stilizacija teksta na pojedinim se mjestima u znatnoj mjeri mogu popraviti s pomoću drugih sačuvanih tekstova, koje je izdao Florinski i tako golemu uslugu srpskoj nauci učinio. Na kraju treba spomenuti i sistematski indeks termina u Novakovićevu i u Solovjevlevu izdanju Zakonika, koji mnogo olakšavaju izradbu sistematskoga terminološkog rječnika za ovaj spomenik.

R. je nastojao da u prijevod presadi što više crta originala, da u nj prenese ne samo što više riječi iz Dušanova zakonika, već da ih zadahne istim duhom, koji se osjeća u dragom nam pravnom spomeniku. Nasuprot Novakoviću, koji je kod više članova navodio, kako bi se otprilike pojedini članovi kazali današnjim jezikom, što ga je vodilo »u parafraziranje koje satira duh originala« (v. str. 33—34), R. ne samo što nastoji da u prijevodu sačuva isti broj riječi kao u originalu, već i da zadrži kodifikatorovu nevještinu u tekstiranju. R. naglašava, da je Dušanov zakonik prevodio pre svega kao historijski izvor, i da je to po njegovu mišljenju, jedini pravi put historičara.

Meni, koji volim srednjovjekovne izvore, njihov duh i stil, njihovu frazeologiju i njihove tehničke izraze, ovakav se način prevođenja sa sačuvanim terminološkim izrazima, najviše sviđa. Ali, bojim se, da bi za široku čitalačku publiku, kojoj je namijenjeno Matičino izdanje, pretjerana stilistička i leksička arhaizacija prijevoda mogla da promaši svrhu. Kod pojedinih članova Radojčićev je prijevod mnogo bliže originalu nego Novakovićev, i to bez ikakve štete za smisao. Tako je na primjer čl. 120.:

Radojčić	Original	Novaković
Carev carinik da nije vlastan smetati ili zadržati koga čoveka, da mu robu proda u besćenje; slobodno da prolazi svako po trgovima i po volji da se svako kreće sa svojom robom.	Carinik carev da nest voljan zabaviti ili zadržati koga človeka da mu kuplju prodast u besćenje; voljno da prolazi vsaki po trgovih i voljom da pohodi vsaki svojom kupljom.	Zabranjuje se carskom cariniku da koga bilo omete ili zadrži, te da mu svoju robu proda u besćenje; svakome su otvoreni i slobodni trgovi i svak da slobodno nosi svoju robu kuda hoće.

Ali, s druge strane, postoji i velika opasnost kod stalna nastojanja da se sačuva stara frazeologija. U ono su doba anakoluti drugačije zvučali nego danas. Tadašnjem uhu nije smetalo, kad se objekt stavio na početak rečenice, ako je taj objekt sačinjavao logički subjekt misli; nije smetalo remećenje pravila klasične sintakse, kad je red riječi išao za vijugastim kretanjem misli prilikom formulisanja opće naredbe

sa predviđanjem naročitih kazusa i izuzetaka. Historičaru to ne će smetati da proдре u pravi smisao podataka, ali na običnoga, današnjeg čitaoca to može lako učiniti dojam primitivnosti i barbarstva više nego što se nalazi u originalu. Kod spomenika, kojemu se daje značenje »vremenski večnog i prostorno neograničenog«, na taj momenat treba naročito paziti. Na pr. kod čl. 175. Novakovićeва je parafraza teksta mnogo razumljivija, nego Radojčićev bukvalni prijevod:

Radojčić	Original	Novaković
Koji je sudija u dvoru carstva ma, i dogodi se zlo, tima da se sudi. Ako li se parničari slučajno nađu na dvoru carstva mi, da im sudi dvorski sudija itd.	Koji sudija jest u dvore carstva mi i učini se zlo, tem-zi se sudi. Ašte li se obreta parca namerom na dvoru carstva mi, da im rasudi sudija dvorski itd.	Sudija moga carskog dvora sudiće sve ono, što bi se zlo u samom dvoru učinilo. Sudija će dvorski suditi i onda kad se parci slučajno zateku na dvoru carevu itd.

Treba primijetiti, da je zbog bukvalnog povodenja za originalom prevodilac ovdje pogriješio: tem-zi nije dativ množine, nego instrumental jednine, a ne odnosi se na krivce zla, nego na sudiju. Ima i drugih primjera, koje ćemo navesti kasnije, gdje je prenošenje redoslijeda riječi iz originala bilo uzrokom netočnosti prijevoda.

Isto važi i za pitanje terminološkog rječnika. Prevodilac u većini slučajeva ostavlja izraze originala (azimstvo, nuriya, vražda, ktitor, sebar, osmuditi, prestop, priselja, zamanca i dr.), obično s kratkom bilješkom o smislu termina. Ali on u tome nije dosljedan: uvodeći u prijevod mnoštvo riječi, koje su danas nerazumljive, pa ih ne tumači, on u isto vrijeme prevodi takve riječi koje se i sada upotrebljavaju, kao na pr. hajduk — razbojnik, tat — lopov. Osobito bi se moglo zamjeriti, što su ostavljeni bez ikakva tumačenja takvi termini kao *država* (trebalo je pored tumačenja citirati Solovjevlev članak iz Godišnjice N. Čupića LXII), *duševnici*, *obladati* i *oblast*, *tordo*, pa pojedini termini-glagoli koji su većinom prevedeni slobodno, bez upozorenja na izraz originala. Ovo posljednje naročito je važno. Kod pravnog spomenika svaki izraz ima značenje tehničkog termina, pa bi se u najvećoj mjeri moglo poželjeti, da se za svaki takav izraz potraži jedan sadašnji, adekvatan po smislu. Nije lako pronaći baš takav izraz, koji bi pogodio upravo sve nijanse, koje ima stari termin pravnog značenja, ali to se mora nastojati, i vjerujem, da se može postići. Tako na pr. za glagol *urvat* Novaković navodi značenje *odlomiti*, *zakinuti*, *popući*, *uznemirivati*, a Radojčić prevodi sa *ozlediti* i *oštetiti*, dok bi se to prema smislu čl. 30., a u vezi sa glagolom *zarvat* u čl. 86. i 166. = *zametnuti kaugu*, najbolje prevelo riječju *napasti* (isp. Poljički statut, koji u najstarijem primjerku ima *zarva*, ali u kasnijim prijepisima mjesto toga *kauga*). Kod određivanja takvih termina etimologijski momenat vrlo često može dovesti u nezgodnu zabunu, jer u toku vremena riječi mijenjaju svoj smisao, a i u pojedinim historijskim momentima terminološki smisao izraza može da se znatno udalji od značenja te riječi u običnom govoru. Kao primjer navešću izraze *opraviti* i *opravdanje* u Dušanovu zakoniku. *Opraviti* (isp. *oprava* i *opravčija*; v. čl. 84., 106., 132., 151., 154., 162a., 163., 193.) znači »učiniti nekog pravim« (isp. »da 'su pravi« u čl. 162.), osloboditi krivice = opravdati (v. »razve opraviti ili okriviti« u čl. 151., »ako ga ne oprave — da plati

globu« u čl. 193.); značajno je da kasniji rukopisi — Ravanički, Tekelijin, Sofijski i Rakovački u čl. 151. baš zamijenjuju izraz opraviti rječju opravdati. Naprotiv glagol *opravditi* ili *opravdati*, osim kasnijih rukopisa, uopće ne dolazi, a riječ *opravdanije* (čl. 148., 150., 162.) znači *davanje nekomu pravde* (isp. *pravda* u čl. 30., 33., 72., 117., 123., 139., 171., 193.), *ustanovljavanje istine sudskim putem, pravni postupak*. Značajno je da u grčkim tekstovima ovoj riječi odgovaraju izrazi *δικαιον* i *δικαίωμα* (Vlastareva sintagma s Novakovićevim grčko-srpskim paralelama, slavenski prijevodi Zografskih praktika u Spomeniku XCI. i dr.).

Takav terminološki rječnik prevodilac nije za sebe izradio prije nego što je pristupio prevođenju. Zato su na više mjesta iste riječi prevedene na različit način. Na pr. *prečuti* — sad *prečuti* kao u originalu, sad *oglušiti se*, dok Novaković prevodi *ne poslušati*; izrazi *izdene* i *prožene* prevedeni su istom rječju *izgoni*, a isti izraz *izdene* prevodi se i sa *protera*; izlaz *da se raspe* čas se prevodi *da mu se sve oduzme* (čl. 24., 34.), čas je ostavljen nepreveden (čl. 145., 169.); treba da se nađe jedan adekvatan termin; *ispraviti* prevodi se *popraviti*, *upućivati*, *soršiti*, *obaoljati poslove* (čl. 4., 5., 161., 162.); izraz *voljan* sad se prevodi u *pravu*, sad *vlastan*; *potvoriti* prevodi se *prestupiti*, *osporiti*, *obediti*; *potvarati se* — *parničiti se*; *potvor* — *tužba*, *kleveta*, a u čl. 181. ostavljen je taj termin nepreveden. Ovaj posljednji termin, koji se neprestano susreće u pravnim spomenicima, naročito je važan. U Zakoniku riječ *potvor* upotrebljava se u smislu *prevara*, odnosno *optužba o prevari*; *potvoorni* — *varljiv*, *potvoornik* — *varalica*. *Potvoriti* znači povrediti — *παράπτω-νω*, bez potvora — *ἀπεισιπάρτως* ne potvoreno — *ἀπαράπτως* (Miklosich, Lexicon: Soloviev—Mošin. Grčke povelje br. 44.). Značajno je da formula *ašte kto razorit ili potvorit* u srpskom originalu povelje Despota Stefana Lazarevića Vatopedu prevodi se u grčkom primjerku izrazom *καταλύση* što znači prevrnuti ili poništiti odluku (Grčke povelje br. 40). U istom smislu dolazi ovaj izraz i u Zakoniku. Mažuranić uz više latinskih pravnih izraza navodi smisao *poreći*. Mislim da bi se ovaj izraz mogao lijepo upotrijebiti na svim mjestima gdje glagol *potvoriti* dolazi u Zakoniku. Moram ponoviti, kako ne mislim da bi za sve te, a i za mnoge druge izraze s terminološkim smislom bilo lako pronaći adekvatne današnje izraze, ali vjerujem, da bi se to u većini slučajeva moglo postići.

Treba primijetiti, da prevodilac nije dosljedan ni kod oblika pojedinih riječi. Tako u čl. 17. i 18. dolazi riječ *postrig*, a u čl. 196. — *potstrig* (možda štamparska griješka?); riječ *hrisovul'* u prvoj se polovini knjige navodi u ženskom rodu — *hrisovulja*, a u drugoj polovini — u muškom — *hrisovulj* (čl. 35., 39., 40., 124., 134., 137., 138., 194.); ako se tim povodom napomene, da pojedini historičari (na pr. Jireček-Radonić u Istoriji Srba) upotrebljavaju i oblik *hrisovul*, mislim da bi to bilo potrebno pitati stručnjake filologe. Oblik ženskog roda, koji je prema Daničiću, »sačuvan samo jedan put, i to u formi nepouzdanog«, a koji je ušao u modernu historijsku literaturu valjda u vezi s rječju povelja — *hrisovulja*, po mom shvaćanju ima najmanje prava na opstanak; od dva druga oblika, mislim, da bi današnjem jeziku više odgovarao oblik sa tvrdim *l* na kraju, jer ni filološki nema naročitog razloga za palatalizaciju *tò χρυσόβουλλον*.

U primjedbama nije upotrebljena sva modernija literatura. Slobodan sam primijetiti, da su citati namijenjeni više stručnjacima nego širokoj publici: čak se Jiričekovo djelo ne citira po Radonićevu prijevodu iz 1922., koji se može naći u svakoj biblioteci, već po njemačkom izdanju iz 1912. god.

*

Prelazim na primjedbe pojedinim članovima Zakonika.

Prezentski oblik »*siže zakonik postavljam od...*« u naslovu ne bih razriješio perfektom *postavljen je*; mislim, da bi bilo točnije reći: »*Ovo je zakonik, što se postavlja od...*«

Čl. 10. »Da se žeže po obrazu«; R.: *opali po obrazu*; čini se da N. ima bolje »žigoše«.

Čl. 13. Novaković s potpunim pravom pored teksta Prizrenskog rukopisa stavlja dodatak Atonskog rukopisa, »ako se naide koji ljubo po mitu stav, da izvržeta se oba ot sana, i postavivi i postavljeni«, što nalazi potvrdu u Tekelijinu tekstu. Trebalo je tu varijantu, ako se ona ne prihvati kao tačnija (što mi se čini očividno), bar navesti u zagradama.

Čl. 14. Mjesto »*O postavljanju igumana*« i »igumani da se ne *postavljaju* bez dela od crkve«, kako N. štampa po Prizrenskom i Struškom rukopisu, R. uzima varijantu Atonskoga, Studeničkog i Bistričkog rukopisa, koji izraz »*postavljaju*« zamjenjuju riječju *izstavljaju*, te prevodi: »*O zbacivanju igumana*« »igumani da se ne *zbacuju* bez saradnje crkve«. Nama se ova promjena čini potpuno neopravdana, jer se tom izmjenom smisla naslov ne bi mogao da primjenjuje na drugi dio istog člana, koji govori baš o tom, kakvi se kandidati moraju uzimati za igumane. Nema sumnje, da je ovaj član imao u vidu carske i vlasteoske manastire, gdje je za igumana mogao doći samo čovjek pogodan ktitoru, a crkva je tu sebi osigurala pravo, da se izbor takva igumana ne može vršiti bez njezina učešća. Ali, u svakom slučaju, ako je prevodilac stajao na drugom gledištu, morao je to bar ukratko u primjedbi konstatovati. Treba primijetiti, da prema Novakoviću i izraz »*istavljaju*« može da bude sinonim za »*postavljaju*« u smislu »*izabiraju*«.

Rečenica »*koji će crkov stožiti dom Božji*« prevedena je »*koji će crkvi, domu božjem, sticati*«; mislim da je kod N. bolje: *koji će crkvu, dom Božji, kućiti*; ja bih rekao — *koji će o crkvi skrbiti*.

Čl. 15. »Igumani da žive u kinovijama po zakonu, zgovaraje se sa starcima«; R., povodeći se za Zigelovom primjedbom o smislu riječi *kinovija*, mijenja raspored riječi: »Igumani da žive po zakonu, u kinovijama, dogovarajući se sa starcima«, čime se mijenja smisao, i to, po mom mišljenju, netačno. Prema R. činilo bi se, da je jedini zakonit način života igumana — u kinovijama, dok se u stvari izraz »*po zakonu*« odnosi tu na savjetovanje sa starcima; ono se mora vršiti u kinovijskim »opštežitelskim« manastirima, a za privatne manastire, gdje je iguman bio potpun gospodar obitelji, to nije bilo obavezno. Tome se može dati i malo drugi smisao, naime, da izraz »*po zakonu*« znači »*po tipiku*«, ali i u tom slučaju potreban je red riječi i interpunkcija izvornika.

Čl. 18. »*Topici iz metohije koje crkve*«; N. prevodi *koji su rodом iz oblasti koje crkve*, R.: *meštani iz oblasti koje crkve*. Bolje bi bilo ostaviti izraz *metohija*, što znači crkveno imanje, kako to R. čini kasnije u čl. 34. To je naročito važno s obzirom na rastezljiv pojam oblasti, koji R. upotrebljava katkada u starinskom smislu opsega vlasti.

Čl. 20. Odredba je izražena anakolutski: »*I ljudi je koje sa vlhovstvom uzimaju iz grbova, tere ih sažižu, selo koje to-zi učini; da plati vrazdu*«. U R-vu prijevodu tekst je postao još mnogo tamniji: *I ljudi koji se vrazbinama uzimaju iz grobova, te ih spaljuju, selo koje to učini, neka plati...* Stvara se dojam, da ljudi, koji se

uzimaju iz grobova, nekoga spaljuju. Zato je N-ev prijevod mnogo bolji: *Kad se desi da se mađioništvom ljudi iz grobova vade te sažižu, ono selo koje bi to učinilo plaćice oraždu.*

Čl. 21. »Ko proda hrišćanina u drugu neverničku veru«; R. uzima *neverničku* prema »*nevernoj veri*« Prizrenskog rukopisa. Nema sumnje, da je točnije »inoverna vera«, kako to imaju svi ostali rukopisi. Da li je bilo potrebno zamijeniti izraz originala »*jezik ureže*« riječju »*sareže*«?

Čl. 23., oslobađajući crkvene ljude od »*ponosa*«, čini izuzetak za cara: *ako grede kamo car, tadi da ga dižu.* R. prevodi *tada ga da prate*, što znatno mijenja smisao izraza, koji podrazumijeva »*dizanje*« t. j. *seljenje* cara sa svom njegovom pratnjom i prtljagom od mjesta do mjesta.

Čl. 24. »*Vladalac crkveni*« preveden je »*upravnik crkveni*«; potpuno je tačno, samo bi bilo korisno upozoriti u primjedbi na izraz »*vladalac*« u poređenju s »*vlastelin*«. Izraz »*da se raspe*« preveden je *tome da se sve oduzme*. Kako je isti izraz upotrebljen još u više članaka gdje ga R. ostavlja neprevedenim, bolje bi bilo, da i ovdje ostane nepreveden, a da se u bilješci kratko iznese njegovo značenje. Napose mislim, da nije dobro prevoditi sa »*da mu se sve oduzme*«, jer u čl. 111. izrazi »*da se raspe*« i »*da mu se sve oduzme*« dolaze zajedno s različitim značenjem.

Čl. 25. Mislim, da nije dobro izraz »*obladati*« prevoditi riječju »*upravlјati*«. To se vrlo jasno vidi na pr. iz čl. 47., gdje se ne radi o upravljanju crkvom, nego o vlasti nad njom. Možda bi se bolje reklo »*crkve da budu potčinjene samo gospodinu caru i patrijarhu i logotetu*«, ili »*da se nalaze pod vlašću*«, ili čak da se to prevede glagolom »*vladati*« s kratkom bilješkom o značenju termina.

Čl. 27. Plural »*pod crkve velije*« (patrijaršijska, mitropolije, arhiepiskopije) zamijenjen je jedninom »*pod veliku crkvu*«.

Čl. 30. »*Da ne urve nijedna vlast kaluđera ili crkovnoga človeka*« prevedeno je »*da ne ošteti*«, dok je u naslovu isti izraz »*o urvaniji*« preveden izrazom »*ozleda*«. Na kraju istog članka »*ako li urve bez suda ili komu zabavi...*«, prevodi se: »*ako ošteti bez suda ili kome dodijak*«. Mislim, da bi termin *urvat*i trebao da se prevede izrazom *napasti*, a termin *zabaviti* — učiniti *nepriliku*. Radi se o samovoljnom kažnjavanju duhovnih ljudi, koji se nisu mogli braniti oružjem protiv nasilja susjedne vlastele. Ne razumijem, zašto R. taj član označuje kao »*nejasan*«.

Čl. 31. »*I popove baštini da si imaju svoju zemlju baštinu*« vrlo je nezgodno prevedeno »*baštinski popovi neka drže svoju baštinu*«; ne radi se o popovima, koji sačinjavaju nečiju baštinu, (usp. baštinske crkve u čl. 45.) nego o *popovima baštini-cima*, kako je to tačno navedeno u svim starim rukopisima, Atonskom, Bistričkom, Hodoškom, i kasnijem Tekelijinu (nasuprot pogrešnom Prizrenskom obliku — »*popove baštini*«). Posljednja rečenica »*ako li veće uzme od te-zi zemlje, da rabota crkvam t' po zakonu*« u prijevodu ima »*a ko uzme više od te zemlje, taj neka rabota crkvama po zakonu*«. Ovdje je u početku netačno podijeljena riječ *ako* u *a ko*; osim toga, mislim, da bi prema smislu trebalo staviti zarez iza riječi *više*, jer zakon govori, da za tri njive, koje se moraju dati popu, on ne će imati dužnosti prema vlasti, koja će mu to dati, a ako uzme više nego te tri njive, od *te zemlje*, t. j. od ostale, treba da rabota prema crkvi, od koje je to dobio.

Čl. 34. »*Inude*« je prevedeno *inače*; tačnije bi bilo »*i na drugim mjestima, drugud*«. »*Izagnav metohiju na meropšinu*« bez potrebe je prevedeno pluralom *metohije*. I ovdje je *da se raspe* prevedeno *da se sve oduzme*.

Čl. 35. »O oblasti crkvama« prevedeno je »*O vlasti crkava*, po mom mišljenju netačno, jer se radi o *vlasti u crkvama*. »Predade igumanima... da obladaju« prevedeno je *da upravljaju*; bolje je kod N-ća *da raspolažu svekolikom kućom*, jer *obladati* ne znači *administrare*, već se misli *dominium directum* — *imati pod svojom vlašću*. »Predade igumenom crkvi« prevedeno je *crkvenim igumanima*; N. je uzeo crkvi kao objekt, te je preveo *predadoh crkve igumanima*, što je tačnije i sintaktički i po smislu, a što je istaknuto i u Hodoškom rukopisu, gdje imamo *crkve*.

Čl. 37. »O ispravljeniji mitropolitom« prevedeno je »o mitropolitom upućivanju«; mislim da bi bilo bolje *uredovanju*. U vezi s time, u odluci o odašiljanju po dva kaluđera popovima »da isprave duhovno«, R. prevodi: *da ih duhovno upućuju*; mislim da je N. tačnije pogodio smisao: *da rasprave crkvene poslove*, jer se tu radi o mitropolitskoj vizitaciji, koja je imala više administrativni nego moralno-poučni značaj. Posljednja rečenica »i dohodak duhovni da uzme od popova, koji jest od baštine« nespretno je prevedena i *kao duhovni dohodak od popova neka uzima koji je od baštine*; suvišna je riječ *kao* i nije potrebno mijenjati red riječi; mnogo je bolje kod N.: *duhovni dohodak koji se od baštine uzima*.

Čl. 39. Vrlo važna zaključna formula »baštine da su tvrde« prevedena je *baštine su sigurne* (isto tako u idućem članu). Mislim da izraz *siguran* nije adekvatan smislu termina *tord* — »fiksna«; možda bi tačnije bilo reći *stalne, postojeće*, a najbolje bi bilo, da se ostavi izraz originala (kako to čini N. u prijevodu idućeg člana), s malom bilješkom o pravnom značenju termina.

Čl. 40. Prostagma u bilješci nije dobro označena kao »jednostavno vladarsko ovlaštenje s naredbom«, što vrijedi samo za starije doba. Ako pisac nije htio da citira »Fascimiles« Dölgera, mogao se poslužiti definicijom iz Anastasijeve ocjene u Glasniku Skop. n. dr. XI. ili »Grčkim poveljama« Solovjeva i Mošina, gdje je ta terminologija obrađena prema modernijoj literaturi nego Jirečkovovo djelo iz 1912. na koje se R. poziva.

Čl. 44. O robovima. Ja bih pored prijevoda stavio u zagrade izraz originala *otrok*, koji je važan kao pravni termin. (N. čini obrnuto; ostavlja u prijevodu izraz *otrok*, a u zagrade stavlja *rob*).

Čl. 45. »Nest voljan gospodin car...« R. prevodi *nije u pravu*, a na drugim je mjestima isti izraz mnogo bolje preveo sa *nije vlastan* (čl. 53., 65.). Zaključna rečenica »i da oblada svetitelj u toj-zi crkvi duhovnim delom« prevedena je: »I u toj crkvi da *upravlja* duhovnim poslovima episkop«; N.: »episkop tom crkvom *vlada* samo što se tiče duhovnih poslova«, mislim da je ovo bliže smislu originala, koji određuje, da duhovni poslovi pripadaju u kompetenciju eparhijskog arhijereja, ali ovdje ne misli baš na upravljanje, nego na vrhovni nadzor.

Čl. 46. »Što će vlastelin prostiti... da jest svobodno«; R. prevodi »neka je slobodno, što će oprostiti vlastelin...«; čini mi se, da u današnjem jeziku izraz *oprostiti* ne bi mogao značiti *učiniti roba slobodnim čovjekom*; ja bih taj izraz preveo riječju *osloboditi*, kako to čini i N.

Čl. 47. »Tom-zi crkvom da ne oblada« prevedeno je »tom crkvom neka ne zapoveda«; ja bih rekao — *nije više u njegovoj vlasti*.

Čl. 49. O vlastelinu krajišniku; tu je ostavljen izraz *država* za njegovu zemlju, a to je N. preveo sa *oblast*. Potpuno se slažem sa R., da treba ostaviti taj izraz (isp. str. 34—35), ali mislim da bi u primjedbi trebalo čitaoca upozoriti na različito

značenje te riječi, s pozivom na Solovjevljev članak u Godišnjici N. Čupića XLII i na Taranovskoga I; 205—206.

Čl. 52. »Za nevjeru vsaku sagrašeni je brat za brata... Iko su odelni od onogazi u svojih kućah, ko je ne sagrašil, ta-zi da ne plati ništa...« N. prevodi: *Za neveru i za svaku krivicu neće plaćati ništa ni brat za brata... koji odelito u svojim kućama žive... R. daje sasvim drugi smisao: »za svaku izdaju krivica je bratu za brata... a koji su od onoga odeljeni, u svojim kućama, ko nije zgrešio...«* Mislim da bez jače argumentacije ovakva izmjena smisla ne bi trebala da se navodi u popularnom izdanju, sa zadaćama navedenim na str. 25.

Čl. 54. »Ako vlastelinka učini blud sa svojim čovekom«; po mom mišljenju trebalo bi u primjedbi kazati nekoliko riječi o značenju izraza *čovjek* u smislu podložnog čovjeka, podanika (*homo* = vazal na zapadu).

Čl. 60. »O carskom dviženiji. Cara vsak da diže bude kamo grede«; R. prevodi: »o carskom kretanju. Cara svako da prati kud bilo da ide«. Ni *kretanje*, ni *pratnja* nisu najbolje izabrani izrazi, jer se radi o prenošenju careva prtljaga na putovanju, kao što je to dobro objasnio N.; dizati znači *prenositi*, pomagati svačim u putovanju, namirivati putne potrebe careve; *seliti*.

Čl. 63. »Građanin to-zi da mu prodava« preveđeno je množinom »samo ti građani da mu prodaju«; dakako da se *to-zi* ne odnosi na *građanin*, nego na robu, koja je nabrojena u prethodnim riječima; *ali samo građanin da mu to prodava, a drugi niko*.

Čl. 66. »Da otpira«, »ne otpirati« prevodi se glagolom »odgovarati«, što nema pravni smisao termina *odgovarati na sudskoj raspravi*, negirati optužbu; zato N. prevodi *parničice se*, što opet nije najsigurniji izraz. Možda bi se moglo prevesti baš sa *odgovara na sudu*? (Isto je za čl. 73.)

Čl. 69. »Sebrova sabora da nest. Kto li se obrete sabornik, da mu se uši urežu i da se osmude povodčije«. N. je *sabornika* identificirao s *povodčijama*, pa je preveo »ko bi se našao da ih kupi u sabor, odsjeći će mu se uši i opaljen će biti ispod očiju«; R. daje drugi smisao: *ako se nade ko na skupu, da mu se uši sarežu, i kolovode da se osmude*, pozivajući se u primjedbi na svoju knjigu o srpskim državnim saborima. Mislim, da bi u primjedbi svakako trebalo spomenuti ranije tumačenje. Radi jasnoće ja bih kraj rečenice preveo — *a kolovode da se i osmude*, jer bi inače izgledalo, da je običan učesnik nedopuštenog zbora bio kažnjen jače nego kolovođa. Je li opravdano zamijeniti termin *sabor* izrazom *skup*? Ja to ne bih učinio.

Čl. 71. »I kto zlo učini, brat, ili sin, ili rodim, koji su u jednoj kuće, vse da plati gospodar kuće, ili da dast koji je zlo učinio«. Posljednju rečenicu R. prevodi: *ili neka izda koji je zlo učinio*. Ako se ovdje misli na izručenje krivca, onda bi u prijevodu iza riječi *izda* trebalo staviti *onog*; ako pak na naknadu štete od strane samog krivca, onda ne bih to prevodio riječju *izda*, nego bih stavio *neka dā*.

Čl. 74. Za »zakonite zabrane« (zabelj) i »zakonite livade« trebalo je načiniti bar najkraću primjedbu.

Čl. 76. »Da plati popašu i šest volova«. Trebalo je u primjedbi naznačiti, da svi stariji tekstovi nemaju riječi *I* između *popašu* i *šest*. Nije isključeno, da je čitanje starijih tekstova tačnije, naime, de se hotimična popaša taksirala sa 6 volova, a nehotimična — stvarnom štetom, koja je sigurno bila manja od vrijednosti 6 volova. Termin *duševnici* trebalo je ili prevesti ili objasniti.

Čl. 77. Poslije istraživanja Bobčeva i Taranovskoga ja ne bih upotrebio za *potku* izraz *sukob*, koji ne odgovara pravnom smislu termina i može zavesti običnog čitaoca, koji nije pravnik niti filolog, nego bih stavio za *povredu međa*, s *potkom* u zagra-dama.

Čl. 78. »O zemlji i o ljudih crkovnih, što imaju s kim sud crkvi, ako kto iznese milosnu knjigu...« Prijevod je nerazumljiv; »O zemlji i o crkvenim ljudima što imaju s njima crkveni sud. A ko iznese milosno pismo...« — ako se *što* odnosi na prethodne *ljude*, na koga se odnosi s *njima*? Ja mislim, da bi smisao bio takav: Kad crkve imaju s kim sud o zemlji i o ljudima crkvenima, ako neko iznese pre-poruke ili se pozove na pokrovitelja, da se ne gleda ni na tu preporuku ni na tog pokrovitelja, nego da se sudi po zakonu.

Čl. 79. »Za međe i za zemlje što se *potvoraju* sela među sobom...«; *potvoraju* je prevedeno *što se parniče*; mislim da N. bolje prevodi: »što se sela među sobom *krive* za međe i za zemlju«, jer bi za parničenje stajala riječ *preti se*.

Čl. 82. »Gde *prestoji* Vlah ili Arbanas na sele...«; izraz *prestoji* preveden je sa *zadrži se*, a N. prevodi: *padnu na odmor*. Ja bih rekao *zastane*. Na kraju je riječ *ispasal* prevedena sa *popasao*, a N. je zadržao oblik *ispasao*, što ipak nešto tačnije označuje nijansu smisla.

Čl. 84. »Sudbe da nê za kotal ni oprave nikakve«; prijevod je sasvim nezgodan: »Nema suda za kotao, ni za kakvo drugo opravdanje«, a smisao je: *za kotao nema ni suda niti drugog pravedanja*, što je već N. sasvim dobro parafrazirao: *za onoga ko je vadio maziu nema ni suda niti pravedanja više nikakvoga*. Za riječ *opravu*, koji N. prevodi kao *sudski troškovi*, trebalo bi dati bar kratko objašnjenje.

Čl. 85. »O babunskoj reči«; o babunima se moglo navesti nešto novije literature.

Čl. 86. »O ubistvu«; »koji-no bude zarval« prevedeno je *koji je izazvao*; N. — zapodenuo. U vezi s izrazom *urvao* ja bih preveo *napao*.

Čl. 87. »Kto nest došao nahvalicom po sili, tere je učinil ubistvo...«; N. prevodi: *gde se dogodi ubistvo bez naročite namere i sile*; R. mijenja smiaso: *Ko je došao silom, a ne smišljeno, te je učinio ubistvo*. Mislim, da je N. razumio tačnije.

Čl. 88. *Upreti se* prema N.: *izgubiti parnicu*; mislim da je taj izraz bolji nego *bude odbijen*, kako prevodi R., pogotovo, kad je ispred toga izraz *preti se* preveden sa *parniče se*. (Isp. Taranovski IV, str. 220.)

Čl. 89. »Ako pride na rok pred sudijem«; ne razumijem, zašto R. prevodi *dode po roku*, dok je N. lijepo preveo *na vreme*.

Čl. 91. »Ako reče jedin od njih; imam pristava ovde-zi na dvoru carevu, ako li na sudijinu, da ga da« N. prevodi: *pa jedan od njih reče »imam ovde na dvoru carevu — ili na sudijinu — pristava«, da ga da*; R. ispravlja: *ako rekne jedan od njih, evo imam pristava ovde na carevu dvoru; ako li na sudijinu (odluku), da ga dade*. Isp. Taranovski — *»imam pristava ovde-zi na dvoru carevu«*, ako li na sudi-jinu, da ga da (IV, 173) i Kostrenčić s istom interpunkcijom (Fides publika, B. 1930, 57). Bojim se da R-va interpretacija, a naročito umetak u zagra-dama nameće čitaocu tumačenje, koje nije dovoljno obrazloženo (isp. opasku protiv dodavanja u zagra-dama na str. 31).

Čl. 92. Nije potrebno umetati *ili između* riječi *planini* i *pustoši* (»u gori u pustoši«, što Ravanički prijepis tačno razrješava »u pustoj gori«; isp. čl. 158. »o brde puste«).

Čl. 101. »Naježda ili sila pohvalna«; N. prevodi *naježda ili razmetljiva sila*; R. *naježda ili hotimično nasilje* — po mom shvaćanju nije najsretnije, jer, u jednu ruku, nasilje već zaključuje u sebi momenat hotimičnosti, a u drugom, oslabljuje se slikovitost izraza. »Pohvalna« baš znači *razmetljiva*, objesna.

Čl. 102. Problematičan termin *uzdanje* R. prevodi *podjamčivanje*, što bez komentara sigurno niko od čitalaca ne će razumjeti.

Čl. 103. *Prejem ljudski* preveden je »*provodenje ljudi*«, što bez komentara nikom ne će biti razumljivo. U čl. 183. isti je termin ostavljen nepreveden — *prijem ljudi*, također bez komentara. N. na ovom drugom mjestu prevodi: *preotimanje poslenika*, što potpuno tačno karakteriše onu poznatu činjenicu u društveno-ekonomskim prilikama feudalnog sistema.

Čl. 105. »O potvoru knjižnom« prevedeno je »O osporavanju pisama«; N. ne prevodi termin *potvoriti* uvijek istom riječju, već jednom kaže »carevo pismo, koje bi sa carskim mojim Zakonikom bilo u suprotnosti«, na drugom mjestu: »Sud našao da vrednosti nemaju«; mislim da izraz *osporiti* nije najsretniji, jer se ne radi o *sporu* Zakonika s ranijom carskom poveljom, nego o *anuliranju* prethodne odluke. Mislim, da bi najbližiji izraz bio *poreći*.

Čl. 106. *Da ga oprave*; R. prevodi: *da ga opravda očeva družina porotom*, dok je N. preveo: *onome ... sudiće očina družina porotom*. Prvo je točnije: ovdje *opraviti* ima upravo smisao *opravdati*, jer se u daljem tekstu za sebra u analognom slučaju predviđa *opravdanje kottom*. »Hiti u kotal« N. je preveo, da *hvata u kotao*; R. — *da zahvata*; mislim, da je tu nijansa bolje pogodena.

Čl. 109. »Koji se najde oblično« R. prevodi: *ko se utordi*; kod N. je bolje: *koji bi se na delu uhvatio*. Ja bih rekao: »Kome bi se stvarju dokazalo«, jer je *lice* = *stvar*, corpus delicti.

Čl. 112. »Ašte jest utekal, u toga-zi človeka što bude ostavil, ta-zi da ima komu bude utekal«; R. prevodi: *ako begunac uzima što kod čoveka koga je ostavio, to neka bude onome kod koga je utekao*, s napomenom da se ovaj član teško razumije, i da je Novaković ovu rečenicu protumačio isto tako kao i R. To nije tačno. Naprotiv, Novaković kaže: što bi begunac ostavio *kod onoga od koga je bežao, pripadalo je istome* (2. izd., str. 214). Mislim, da je ovo potpuno tačno; izraz *komu bude utekal* znači *od koga bude utekao* (kao na pr. *komu bude nestalo* i t. d.). Ja bih preveo: *ako taj, što je utekao, kod onog čoveka nešto bude ostavio, neka ostane onome, od koga je utekao*.

Čl. 115. Izraz *sužanj*, koji je u naslovu ostavljen, dalje je u tekstu preveden kao rob, mislim bez potrebe. »I takožde« je prevedeno *i obratno*; tačnije bi bilo *isto tako* ili *i takode*.

Čl. 114. »O jemstvou. Ljudije koji se vraćaju iz tužde zemlje u zemlju carstva mi, kto bude pobegal ot jemstva, oni-zi jemci koji su po toga-zi človeka ništa da ne plaćaju«. R. prevodi: *oni ljudi koji se vraćaju iz tuđe zemlje, u zemlju carstva mi, ko bude pobegao od jemstva, oni jemci, koji su za toga čoveka, ništa da ne plaćaju*. Novakovićeva parafraza je mnogo razumljivija od gornje anakolutske konstrukcije: *Kad se u carsku moju zemlju vraćaju iz tuđe zemlje ljudi koji su bili radi jemstva prebegli, ništa neće plaćati oni koji su njih radi kakvo jemstvo imali*.

Čl. 115. U posljednjoj rečenici »da mu se vrati« izostavljeno je *mu*.

Čl. 116. *Da ne reče: »Vratiću ako kto pozna«. Ako li pohvati ili uzme, da plati...; R. mijenja interpunkciju: da ne rekne: Vratiću; ako ko prepozna, ako li digne ili uzme, da plati...*, što znatno mijenja smisao, a što, po mom mišljenju, nije trebalo činiti bez obrazloženja, to više što i Taranovski, na koga se R. poziva, zadržava Novakovićevu interpretaciju.

Čl. 117. Zaključnu rečenicu: *Ako bude prešlo po prejetiji gospodina cara to-zi da se ne ište rekše: »Kada je bilo razmirje, a nest bila zemlja i gradovi carevi«*. N. prevodi: *Ali ako se to sluči pošto je car te zemlje pod svoju vlast primio, da nije slobodno pravdati se rečima »To je iz vremena ratnoga, kada zemlja i gradovi nisu bili carevi«*. R. mijenja interpunkciju i smisao: *a ako je prešlo posle zauzimanja gospodina cara, to da se traži, t. j. kada je bila razmirica, i nisu bili zemlja i gradovi carevi*. Svakako, u ovakvoj rekonstrukciji i s ovom interpunkcijom tekst postaje potpuno nerazumljiv. Ja bih ostavio Novakovićevu interpunkciju, ne bih mijenjao Prizrensko *ne ište* na Bistričko i Rakovačko *ište*, i ne bih prevodio *rekše* sa *to jest*, što oduzima smisao tekstu, nego bih preveo *govoreći* ili *pod izgovorom*.

Čl. 119. *»Skrlat male i velike ruke«* (što N. prevodi *skrlat bolje i gore vrsti* s tumačenjem, da je to tkanje otvorenocrvene boje) trebalo je za običnog čitaoca bar ukratko protumačiti. Bulješka kaže samo: Skrlat je skarlat coccum (κόκκος), scarlatum. Sumnjam da će to svaki čitalac razumjeti.

Čl. 122. Kod prve je globe mjesto 300 perpera griješkom stavljeno 100.

Čl. 123. Pri kraju: *»Nikto da ne zabrani Sasinu gore koliko jest trebe trgu«*; ja bih radi jasnoće *gore* razrešio u *seći goru*.

Čl. 125. Izraz *stanjanin* kod R. je preveden *krčmar* (isp. str. 34), a kod N. *gostioničar*. Što je bolje?

Čl. 129. *»Oblasti vojevodam«* prevedeno je *Ovlaštenja vojvodama*, što po mom shvaćanju nije isto, jer termin *oblast* ovdje označuje *opseg vlasti*. Dalje u tekstu *»da obladaju vojvode koliko i car«* N. je vrlo dobro preveo: *u svakoj vojsci vojvode imaju vlast carevu*, što je slabije kod R.: *da zapovedaju vojvode isto kao i car*.

Čl. 130. *»Crkov kto obori na vojsci da se ubije ili obes«*; tako je u svim rukopisima osim Prizrenskoga, i tako rekonstruirao N.; R. bez argumentacije mijenja *ili* u *i*: *da se ubije i obes*.

Čl. 131. o kazni za svađu u vojsci R. ne označuje kao nejasan, međutim, on je dosta taman. *»Ako li se svadila dva, da se bijeta, a in nikto ot vojnika da im ne pomaže. Ako li kto poteče i pomaže na porvinu, oni-zi da se biju«*. U kom je smislu rečeno *da se biju*? U prvom slučaju moglo bi se shvatiti, da je to dopuštenje, da se ipak posvađeni, razračunaju dvobojem, iako to stoji u kontradikciji s prethodnom općenitom odlukom: *na vojsci svade da nest*. Ali ako se isti smisao uzme za iste riječi i u drugom slučaju, to bi stvaralo direktnu kontradikciju s prethodnim riječima, da nitko od vojnika ne smije da pomaže posvađenima. Treba naročito istaknuti, da najraniji, Struški i Atonski, rukopisi zamenjuju posljednje riječi sankcijama *da se ubiju* ili *ruce da im se useknut*. To znači, da i u Prizrenskom tekstu posljednje riječi treba da označuju ne dopuštanje učestvovanja u kavgi, nego kaznu za zabranjeno učestvovanje; najprirodnije je pretpostaviti, da je ovdje griješka mjesto *oni-zi da se ubiju*, kako je u Struškom tekstu, ili da se tu podrazumijeva *da se biju* (štaponima). Prema tome doslovan R-ev prijevod s dodatkom *i sprijeda* očito mijenja smisao odluke.

Čl. 132. »Što kto kupi ot plena iz tuđe zemlje, što bude plenjeno po carevoj zemlji, da jest voljan kupiti od toga-zi plena koliko i u tuđoj zemlji«, N. prevodi: »Ako ko u carevoj zemlji kupi što god od onoga što je zaplenjeno po tuđoj zemlji, slobodno mu je da od toga plena kupi kao god da to ne radi u carevoj, nego u tuđoj zemlji«. R. prevodi drugačije: »Što ko kupi od plena iz tuđe zemlje — što bude plenjeno — u carskoj zemlji, da je vlastan kupiti od toga plena kao u tuđoj zemlji«. Ja mislim, da je član nerazumljiv zbog krive interpunkcije: ne treba zarez ispred *careve zemlje*, već je smisao teksta onakav, kako je razumio Tekelijin tekst: ako ko što kupi od plena iz tuđe zemlje, od onog što je bilo ranije plenjeno po carevoj zemlji — slobodan je kupiti. Zato se dalje i govori, ako neko prepozna svoju stvar i traži je, onaj se može opravdati dokazavši da to nije ukrao niti je bio saučesnik krađe, već je kupio onako, kao što je to mogao kupiti u tuđoj zemlji.

Sasvim je pogrešan prihvaćeni Prizrenski oblik *vestnik* nasuprot Atomskom, Studeničkom i Bistričkom *s'vetnik* (isp. Novakovićevu konjekturu *s'vestnik* prema Vlastarevoj Sintagmi), što znači saučesnik u krađi.

Čl. 133. Za običnog bi se čitaoca *poklisar* mogao da prevede sa *poslanik*.

Čl. 137. »Da su hrisovoli tvrdi« prevedeno je »hrisovulji da su sigurni«; N.: *poplastice su nepromenite*. Ja bih ostavio *tordi* s obzirom na bilješku, koju je trebalo načiniti uz čl. 39.

Čl. 138. Riječ *pretooreno* u istom je članu jednom prevedena *ispravljano*, a drugi put *izmenjeno*; ja bih preveo *krivotooreno*.

Čl. 139. Ako postoji težnja, da se ostane što bliže tekstu originala, mogao se staviti predmet odluke — *meropsi* na početak rečenice, kako to čini N. (samo što ovaj prevodi termin *meropsi* sa *naseljenici*).

Čl. 142. »On-zi što bude *strul*« N. prevodi: *što je oštetio*; R.: *uništio*. Budući da se naprijed govori o pljenjenju sela i ljudi, moglo bi se reći *zatro* (isp. naprijed *zatro*, što se može odnositi također na ljude i na sela).

Čl. 149. »Da se kaže gusar i tat oblični«; R. prevodi: *«dokazani razbojnik i lopov»*; N. bolje: *razbojnik i kradljivac na delu uhvaćeni* (isp. čl. 109.).

Čl. 150. »Ne bude obličenija«; R.: *ubedljiva dokaza*; N. bolje: *stvarni dokaz*.

Čl. 154. »Ako se, po toj-zi oprave, *poličije obrete istino* u onoga-zi opravčije koga-no je opravila porota«; R. prevodi: *ako se nade istovetan predmet u oslobođenoga*, a N.: *nade istiniti dokaz krivice*. Ovo je bolje, ukoliko lice — *poličje* označava uopće *corpus delicti* — stvarni dokaz.

»Ni da se ko od njih ni muži ni ženi«. N. kaže, da završetak nije jasan ni po smislu ni po riječima i razrješuje ga: »ni da se od njih ko više ženi«. Isto čini R. ostavljajući verbalno dvočlanu formulu, ali pretvarajući je u tautologiju: »niti da se ko za njih udaje, niti da se od njih ženi«. Čudno je to poslije Solovjevljeva članka o ženama porotnicima u Arhivu za pravne nauke XXXVIII, 1939.: ako se prevodilac s tim ne slaže, trebalo je argumentirati ili bar konstatirati. Sa svoje bih strane mogao dodati, da bi se riječi *od njih* možda mogle protumačiti i tako, kao da se odnose na njihovo potomstvo = od njihove djece. Ako se ovdje zaista radi o osudi neispravnih porotnika na gašenje njihova roda i poroda (kako to misli Radovanović u Godišnjaku Skop. fil. fak. III) moglo bi se uzeti, da navedena formula znači, da se njihova djeca ne mogu ni ženiti ni udavati. Na ovu pretpostavku navodi me taj razlog, što

su porotnici — i muževi i žene — svakako bili punoljetni, a prema tome i oženjeni (isp. preporuke Krmčije roditeljima, da ožene djecu kad napune potrebne godine) pa bi navedena sankcija u većini slučajeva bila bespredmetna.

Čl. 155. »O priselici. Otsela napreda priselice da nest ni sleda ništa, razve ako se sluči velika vlastelina stegonoše u župe, ili pomala vlastelina koji drže državu na se i ne imaju umes ničije među sobom i među svojom državom, ti-zi da plaćaju«. R. potpuno mijenja dosadašnju interpretaciju člana: »Od sada u napredak da ne bude ni priselice ni pratnje, osim ako se nađe stegonoša velikoga vlastelina u župi ili mali vlastelin, koji drže državu i nemaju nikakvu zajednicu među ni među svojom državom, ti da plaćaju«. Ako prevodilac ima dovoljno razloga da velikog vlastelina stegonošu, kako su to interpretirali Krstić, Novaković, Zigel, Jireček, Taranovski, Solovjev i dr., pretvori u stegonošu velikog vlastelina, mislim da to ne bi smio učiniti bez ozbiljne argumentacije. Druga primjedba: u izrazu »drže državu na se« dvije posljednje riječi sigurno ne stoje bez razloga (isp. Taranovski I, 205 do 206), pa ne bi trebalo da se u prijevodu jednostavno izostave. Treće: čitava je formula vrlo nejasna; svi ostali rukopisi imaju *umese nikoje među sobom i među svojom državom* (tako to uzima i Solovjev u svom izdanju Zakonika). Najveću zagonetku čine upravo riječi *među sobom i među svojom državom*. Očividno, *svoja država* to je baš ona, koju taj vlastelin drži na se, a to je kao što je pokazao Taranovski, institucija sui generis — pravo na uživanje upravne vlasti u župi. U tom slučaju pod *sobom* može se ovdje razumjeti samo lično vlastelinstvo dotičnog feudalca, njegova senjorija. Ako se izraz *umesa* stavi u vezu s terminom *smjesnih* župa, *smjesnih* sela i t. d., onda bi se čl. 155. mogao protumačiti tako, da u slučaju, ako senjorija nije smjesna sa župom, koja je pod upravom tog vlastelina, a on putuje »službenim poslom« u župu, koja je njemu povjerena, može da odsjeda po selima, ali mora da plati; ako je pak župa smjesna s njegovom baštinom, ne smije da odsjeda po selima, nego treba da ide u svoje dvore (isp. čl. 157., gdje se govori o smjesnoj župi pod jednim ili pod raznim gospodarima).

Čl. 157. »Gde se obretaju župe smesne, sela crkovna ili carstva mi, ili vlastelska, i budu smesna sela«; R. prevodi: *gde se nadu mešovite župe, pomešana sela, crkovna ili carstva mi, ili vlastelska, i budu pomešana sela*; mislim da je kod N-ća bolje stilistički i stvarno, ukoliko on isti termin prevodi istom riječju: »Gde li se dese župe mešovite, u kojima su sela crkovna, ili carska, ili vlasteoska, te su i sela mešovita.«

»A kefalije straže da ištu i gusare i tati«; mislim, da kod R-a nije sasvim dobro: »a kefalije neka traže od straža i razbojnika i lopova«. Možda bi bilo tačnije prevesti *da gone straže, razbojnike i lopove*. (Moglo bi se uzeti i drugo tumačenje: da »a kefalijine straže da ištu gusare i lopove«).

Čl. 159. »On-zi gospodar ili vladalac i selo vse da plati«; R. prevodi: *celo selo*, N. tačnije: *dužni su sve naknaditi* (*sve* je ovdje objekt).

Čl. 160. »Ako li se zgodi tere što izgubi, da jest porota verovani človeci što reku dušom jer su izgubili s onem porotnici, ta-zi da im plati kefalija i straže«. R. prevodi: »neka bude porota, što reku verodostojni ljudi po duši da su izgubili s onim porotnicima, to da im plate...«. Formalno doslovan prijevod čini rečenicu nerazumljivom: ko su *verovani človeci* — porotnici ili baš postradali trgovci, kako to izlazi prema prijevodu, ili možda još neki zaprisegnuti svjedoci zajedno s *onem-zi porot-*

nici? Ja bih iza *verovani človeci* stavio točku i uzeo, da je to apozicija na porotu, a što reknu po duši jer su izgubili primijenio bih na trgovce.

Čl. 161. »A da mu se ne veruje ni u čem što glagolje, dogda mu se ne ispravi«; R. prevodi posljednje riječi *dok se ne svrši*; mislim, da je kod N-ča bolje: *pre nego što se rasprava svrši*.

Čl. 162. »Da im jest opravdanije i gredu pred sudije«; R. prevodi: *da im je opravdanje da izidu pred sudije*, a N.: *pristavi su dužni pravdati se pred sudom*, što je tačnije prema tadašnjem smislu termina *opravdanje* i zaključnim riječima, koje predvide i mogućnost osude. »Jere su inako pretvorili sud« R. prevodi: *preudesili sud*, N.: *naredbu sudsku predrugojačili*; idući član 163. svjedoči, da se ovdje misli baš *sudska naredba, presuda* (»da upisuju sudove«).

Kako R. na kraju ne izostavlja odredbe Rakovačke verzije, nije trebalo ni ovdje izostaviti Rakovački dodatak čl. 162-a: »i ako se pristav obrete kriv i ne oprave ga duševnici, da mu se ureže jezik i obe uši« (v. Solovjevljevo izdanje Zakonika, str. 35).

Čl. 163. »Vsake sudije što sude upisuju sudove«; R. prevodi: *sve sudije što god sude da upisuju sudove*. »G o d« je suvišno, jer pravi dojam, da se riječ *što* odnosi na presudu, a to se može odnositi na sudije = *koji sude*.

Čl. 175. »Koji sudija jest u dvore carstva mi, i učini se zlo, temzi da se sudi.« *Tem-zi* — instrumental jednine s pasivom — odnosi se na sudiju, *po kojem* treba da se sudi ono zlo. R. prevodi netačno: *tima da se sudi*, što pravi dojam kao da se odnosi na krivce pomenutog zla. Novakovićeva je parafraza točnija.

Čl. 178. »Da pišu sudije... kefalijam i vlastelom... da savrše za tozi vlasti što pišu sudije.« R. ostavlja redosljed riječi: *da obave vlasti za ono što sudije pišu*, što djeluje kao da riječ *vlasti* dolazi kao objekt i time čini rečenicu nerazumljivom. N. smatra, da *vlasti* znači ovdje baš gore pomenute kefalije i vlastelu, i zato taj izraz zamjenjuje rječju *oni*: *pozvaće ih da oni izvrše što je naređeno*. Može da bude i drugi smisao: da je *vlasti* instrumental u smislu *vlašću*, t. j. da kefalije i vlastela svojim prisilnim mjerama tjeraju neposlušnike na izvršenje presude.

Čl. 179. »Sudije da prohode po zemlji... da ogledaju i da ispravljaju ubogih i ništih.« R.: *da pregledaju i da ispravljaju za uboge i sirote*. Budući da se ovdje govori o sudijama, ja bih preveo: *da nadgledaju i da ispravljaju (nepravde učinjene) ubogima i siromasima*.

Čl. 182. U naslovu članka »Poziv nevolni« R. prevodi: *Neovlašteni poziv*. Mislim, da bi bilo točnije *Nedozvoljeni poziv*, ili *Nedopušteni*, jer se u članku zabranjuje pozivati nekoga na carski sud mimo nadležnog oblasnog sudiju.

Čl. 184. U rečenici »da plati carstvu mi 500 perper« prijevod izostavlja riječi *carstvu mi* bez argumentacije. Mislim, da jedini Bistrički tekst, nasuprot Prizrenskom i Rakovačkom, ne daje za to dovoljno razloga.

Čl. 185. »Da nikoga ne prime ničijega čoveka.« Prijevod izostavlja riječ *nikoga*. Ja bih preveo: *nijednog ničijeg čoveka* ili *nipošto da ne prime ničijeg čoveka*, da se podvuče dvostruka negacija formule.

Čl. 187. Svakako je trebalo prevesti izraz *stanove careve*, jer se radi o *stanovima* = *stadima ovčarskima*, što obični čitalac možda ne će razumjeti. (Isp. Novakovićev prijevod čl. 187. i primjedbuz uz čl. 189.)

Čl. 188. »Nisu voljni globari ništa zabaviti nikomu«; R. prevodi *dodijavati*; ja bih preveo: *činiti neprimijećeno*.

Čl. 194. »O globareh crkvenih ljudi(h) zakon. I globe na crkvenih ljudi(h) zakon, što se sude pred crkvom i pred kefalijem, i ti globe što se osudi, da ima vse crkva.« R. prevodi: *Zakon o globarima crkvenih ljudi. I globe po zakonu crkvenih ljudi: što se sude...*, čime se u prvom redu zadržava nespretna stilizacija, načinjena netačnom interpunkcijom jedinoga Rakovačkog teksta za ovaj član, a u drugom se redu mijenja tačan smisao druge rečenice. Ja bih drugu rečenicu prenio u naslov. te bih preveo: *Zakon o globarima crkvenih ljudi i zakon o globama crkvenih ljudi: što se sude...*

Čl. 201. »A ništa da mu ne uzme«; R. umeće riječ *drugo*: *a ništa drugo da mu ne uzme*. Mislim, da to nije potrebno, jer se u prethodnim riječima ne govori o oduzimanju nečega od odbjeglog meropha, već da se taj osmudi i da mu se raspori nos.

Moram se osvrnuti i na opremu knjige. Naslovnu stranu i crteže izradio je Đ. Tabaković. Arheolog bi mogao primijetiti, da pečat, koji visi ispod povelje na korici (kopiran je s pečata na Dušanovim poveljama Dubrovniku i Ivanku Probišćeviću), u originalu je dva puta manji (ima u promjeru 3 cm). Zanimljivo je napomenuti, da to nije originalni Dušanov pečat, već je pečat njegova djeda, kralja Milutina, a originalni je Dušanov pečat sačuvan na jednoj povelji svetogorskog Ivirskom manastiru (njegov je snimak objavio Fr. Dölger u svom djelu »Aus den Schatzkammern des Heiligen Berges«, München 1948.); moglo bi se pretpostaviti, da je originalni primjerak Zakonika iz 1349. godine valjda bio snabdjeven baš tim pečatom.

Završujući ovaj prikaz moram još jednom naglasiti, da me je kod ove kritike vodio osjećaj najvećeg pijeteta prema tom jedinstvenom historijsko-pravnom spomeniku, pa preporuke prevodioca čitaocima, da prijevod čitaju s budnom pažnjom i s oštrijom misli (str. 34), a i njegovo obećanje, da će se veoma radovati svakoj dobronamjernoj ispravci (str. 18).

U svakom slučaju, srpska historijska nauka mora biti zahvalna Matici Srpskoj za ovaj pokušaj sistematskog prijevoda čitavoga Dušanova zakonika, jer će taj pokušaj potaknuti stručnjake, da tačnije registriraju sve, što je još nejasno i sumnjivo u ovom spomeniku, a time da ubrzaju izradbu njegova sistematskog, tačnog historijsko-pravnog komentara.

Vladimir Mošin

DIE REGESTEN DER GRAFEN VON GÖRZ UND TIROL, PFALZGRAFEN IN KÄRNTEN. I. BAND: 957 — 1271.

Mit Benützung der Abschriften Dr. Andreas Veiders gesammelt, bearbeitet und herausgegeben von Dr. Hermann Wiesflecker. 1949. Universitätsverlag Wagner, Innsbruck. (Publikationen des Institutes für österreichische Geschichtsforschung. Herausgegeben von Leo Santifaller. Vierte Reihe: Erste Abteilung). — 4°. XII + 234 strane.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA III

1950

BROJ 1-4

NAKLADA „ŠKOLSKE KNJIGE” / ZAGREB

R E D A K C I O N I O D B O R

V L A D I M I R B A B I Ć
M I R O S L A V B R A N T
G R G A G A M U L I N
M A R K O K O S T R E N Ć I Ć
J A R O S L A V Š I D A K

G L A V N I I O D G O V O R N I U R E D N I K

J A R O S L A V Š I D A K

HISTORIJSKI ZBORNIK — GODINA III. — 1950.

I Z D A J E
P O V I J E S N O D R U Š T V O H R V A T S K E
Z A G R E B